

MATĚJ SPURNÝ, *Most do budoucnosti. Laboratoř socialistické modernity na severu Čech,*

Praha 2016, Karolinum, 290 s., ISBN 978-80-246-3332-9

Kniha Matěje Spurného *Most do budoucnosti* je výsledkem ambiciózního projektu, který přesahuje hranice tradiční historiografie českých regionálních dějin. Jedná se o autorův příspěvek k dějinám českého i evropského myšlení o modernitě, ke kritice jejích negativních jevů, k dějinám československého státního socialismu, českého pohraničí a v neposlední řadě k dějinám moderního urbanismu. Jde o knihu mnohovrstevnatou, s netradičně, avšak umně vystavěnou strukturou. Autorův způsob výkladu, sofistikované argumentace i erudice nesporně patří mezi pozitivní aspekty knihy. Neměly by však zastřít problematické momenty, na něž chci upozornit ve dvou samostatných, byť navzájem propojených oddílech.

První z nich představuje autorův přístup k českému pohraničí. Sudety jsou označeny za kraj, kde na základě poválečného vysídlení německého obyvatelstva „chyběly vztahy mezi krajem a lidmi i lidmi navzájem“ (s. 75). Nově příchozí obyvatelé tak neměli ke svému okolí dostatečný vztah, neuměli číst kulturní krajinu a dědictví zanechané předchozími generacemi jim bylo cizí. V pohraničních lokalitách, kam noví osadníci přišli, si nedokázali vytvořit dostatečný pocit domova, zůstávali tak ke svému okolí odcizeni. Tento (ne)vztah k místu měl za následek jednak relativně hladké prosazení demolice starého Mostu, jednak předurčil celé pohraničí k tomu, aby bylo objektem („válečnou zónou“) exploatace a experimentování ze strany státně socialistického režimu.

Bezezbytku s autorem souhlasím, že poválečný odsun německého obyvatelstva výrazně proměnil charakter regionu a že šlo o proces, který rozhodně nelze považovat za pozitivní. Morální rozhořčení nad daným dějinným jevem by ale nemělo zabraňovat střizlivé analýze dějů dalších. Může se potom totiž lehce stát, že na historii je aplikováno deterministické pojetí, z něhož není úniku. Pokud na základě morálního nesouhlasu s násilnou výměnou obyvatelstva prohlásíme celou oblast českého pohraničí za „bezdomoví“, hned na počátku ho odsuzujeme k takřka nezměnitelné méněcennosti. Takový přístup založený na orientalizaci někdejších Sudet, kde je vše dovoleno, kde nic nemá cenu a hodnotu a kde obyvatelé sledují pouze vlastní zájmy, svým způsobem upírá této oblasti právo na vlastní dějiny. Přitom není vůbec jasné, proč bychom měli automaticky přijímat tezi, že nově příchozí si nemohou k místům, kam přicházejí, vytvořit hlubší

vztah. Argument tohoto typu připomíná konzervativní kritiku společenského pohybu v 19. století, kdy podle mnohých s přesunem obyvatelstva do měst docházelo k nenapravitelným škodám v hodnotové hierarchii tehdejších obyvatel. Dnes už přitom města za semeniště hříchu považuje jen málokdo. Celá argumentace založená na nenahraditelné ztrátě tradice spojené s životem na jednom místě je spíše intuitivní než věcná. Na základě vnímání pohraničí coby vykořeněného a zaostalého kraje, o jehož rozvoj nikdo nemá zájem, jsou přehlíženy takové jevy jako bezprostřední budovatelské úsilí vrcholící například v případě Liberce vytvořením osobité architektonické podoby, která jistým způsobem překódovala tvářnost původně německého města,¹ zakládání amatérských i profesionálních sportovních klubů, skautských, pionýrských či turistických oddílů, kulturních scén, včetně těch alternativních, a podobně. Nechci tím říct, že by pohraničí představovalo zkvétající kraj prostý sociálních a ekologických problémů, ale že podobné jevy nalezneme i v českém vnitrozemí a že vykořenění není podobně jako postkomunismus analytický nástroj, nýbrž produkt intelektuálního moralismu. Domyslíme-li současně důsledky konzervativní teze o domově jakožto nepřerušené jednotě místa a jeho obyvatel, může paradoxně dojít k situaci, kdy se produkt původně ušlechtilého moralismu překryje s „argumenty“ používanými proti migrantům údajně zaplavujícím Evropu.

Z výše zmíněného pojetí poté vyrůstají další problémy, které nejsou přesvědčivě vyřešeny ani autorovou snahou obrátit pozornost nad rámec dějin pohraničí. Spurný přesvědčivě vysvětluje, kde se vzala myšlenka na likvidaci starého Mostu a proč byla prosazena (produktivismus a odcizení nových obyvatel). Čtenáři se ale na konci knihy doslova vnucuje otázka, jaké příčiny nakonec vedly k tomu, že projekt socialistické modernity v podobě nového Mostu selhal. Autor věrohodně shrnuje dobovou kritiku mosteckého experimentu, přičemž přesvědčivě ukazuje, že byla možná nejen v 60., ale v omezené míře i v 70. letech. Avšak jaký je jeho pohled na stejnou problematiku, není z knihy zcela zřetelné. Dokonce i ono selhání je v ní přítomno spíše implicitně, prostřednictvím pojmu utopie používaného v myšlení o ideálním městě a v několika drobných zmínkách v závěrečných pasážích knihy.

Kategorie odcizení rozpracovaná v úvodní pasáži knihy zůstává nevyužita pro projekt socialistické modernity nového Mostu. Přitom autor v podkapitole *Dva příběhy: technika, moc a svoboda* (s. 63–68) načrtává tradici kritiky moderní společnosti, jež v mnoha variantách s pojmem odcizení pracuje. Podle autora

1 Srov. VÁCLAV UMLAUF, ROMAN FOJTOVÁ, *Střed Liberce v proměnách staletí*, Liberec 2011.

výkladu je zboření původního a vybudování nového Mostu možné mimo jiné právě proto, že obyvatelé starého města byli vůči svému domovu odcizeni, žili podle autora v bezdomoví, neboť neměli vztah ani k jeho minulosti, ani k jeho přítomnosti (s. 72: „Nová podoba českého pohraničí byla formována odporem ke všemu, co zde přežívalo ze starého německého světa. Důsledkem takového postoje nutně muselo být odcizení mezi novými obyvateli a kulturní krajinou.“ Socialistická modernita v podobě panelového Mostu by tak měla podle této logiky představovat překonání odcizení založeného na poválečné výměně obyvatelstva. Dostály však původní vize svému cíli, proměnilo se bezdomoví v pocit domova, nebo mimoděk došlo k vytvoření nových forem odcizení? Nejsme si jisti, obzor myšlenkového světa obyvatel zůstává čtenářům utajen, respektive je mu zprostředkován pouze skrze dobovou publicistiku a v té se od počátku 70. let slovo odcizení ve spojitosti se socialistickým Československem objevovat nemohlo. Odcizení ve Spurného knize tak končí se starým světem Mostu, jako by v éře moderního socialistického sídliště neexistovalo.

Těžko rozhodnout, zda je autor na tomto místě poplatný normalizačním pramenům, anebo jednoduše nebyl ve sledování této otázky konzistentní. Zatímco odcizení vůči starému Mostu bylo podle něj svým způsobem určující pro zdárné prosazení demolice starého Mostu, pro existenci Mostu nového je zaveden nový pojem, legitimita. Ta byla po celou dobu vytvářena prostřednictvím budování tzv. diktatury péče – všem obyvatelům dostupných služeb od kvalitního bydlení přes zdravotnictví po kulturu – a vykoupena takovými akcemi, jako byl přesun mosteckého kostela Nanebevzetí Panny Marie („Záchrana kostela nebyla levná, ale politické elity pochopily, že si za peníze, které budou stát přesun chrámu, mohou koupit i posílení legitimacy systému, jenž reprezentovaly.“ – s. 251). Jenže odcizení a legitimita jsou dva nesrovnatelné pojmy. Každý v jednom tématu vypovídá o jiném sociálním aspektu: první ve Spurného pojetí dovoluje nahlédnout do vztahu mezi obyvateli a místem, druhé spíše vypovídá o vzájemných vazbách mezi státně socialistickým režimem a společností. Je nakonec ale možné, že jedna rovina nahrazuje druhou právě z toho důvodu, že si autor uvědomil neudržitelnost vlastní výkladové perspektivy.

Kdybychom totiž motiv s odcizením dovedli do důsledků a připustili, že se jako forma vztahu týkalo starého i nového Mostu, nabourávalo by to ústřední roli, kterou autor v mosteckém příběhu přisuzuje záchraně kostela. Petrifikace jednoho ze symbolů původního bezdomoví (jednou odcizeného) by léčilo nově odcizenou moderní společnost, neboli odcizené by překonávalo odcizení, domov v betonovém sídlišti by se ustavoval díky záchraně původního mosteckého kostela, kvůli kterému vlastně sídliště vzniklo. To by byla skutečně „dialektika věku technokratů“, jak stojí v nepříliš výstižném názvu jedné z podkapitol knihy

(s. 260–262). Odcizení tak uvolňuje prostor pro legitimitu, jejímž prostřednictvím je vysvětleno přesunutí mosteckého chrámu. Vnitřní logika je zachráněna, avšak přesně v tu chvíli je narušena soudržnost výkladu, kterou nezachraňují ani bohaté exkurzy k proměnám myšlení o evropské modernitě.

Z autorova výkladu víme, že obyvatelé neměli o starý Most z mnoha důvodů zájem, avšak otázka, jak se jim žilo v Mostě novém, nebyla bohužel postulována, neboť patrně skončila na obětišti logiky argumentů. Škoda, že autor neobtěžoval výklad příběhu o přesunutí kostela, který tak jako tak nevyznívá příliš přesvědčivě: ještě v polovině 60. let bylo podle Spurného přesunutí památky příliš nákladné pro stranicko-státní establishment i pro běžné občany, na počátku 70. let ale najednou lidé změnili mínění, načež stejný, avšak normalizačně obměněný establishment se motivu chytil a využil ho pro svoji legitimizaci (s. 251). Odpověď na otázku, odkud se tento hodnotový obrat vzal, však v knize nenalezneme, musíme se spokojit s autorovým neprůkazným tvrzením, že „diskurz kladoucí důraz na nemateriální hodnoty, krásu a pokoru před dílem minulých generací se postupně přenášel z kruhů filosofů, spisovatelů, historiků či kunsthistoriků do hlavního proudu české a slovenské publicistiky a začal výrazně proměňovat myšlenkový svět lidí“ (s. 215). Jenže právě poznání myšlenkového světa lidí by nám pomohlo odpovědět na otázku, nakolik k neúspěchu nového Mostu přispěl projekt jako takový, tzn. nakolik nebyla nosná samotná modernistická koncepce města generující neočekávané sociální problémy a podoby odcizení, či nakolik naopak byla tato koncepce neúspěšná díky neschopnosti samotného režimu zajistit jeho plnou realizaci (od škrtnů původních záměrů přes dodávané materiály až po dodržování stavebního plánu).² S tímto okruhem otázek jsou dále spojeny i další problematické pasáže.

Je zřejmé, že autor odsuzuje produktivistický přístup ke krajině a společnosti vrcholící v demolici původního městského celku středověkého původu. Z knihy je patrné, že myšlenka vytěžení hnědého uhlí nacházejícího se pod ulicemi Mostu nepřišla až se socialistickými plánovači. Avšak ve chvíli, kdy je o osudu starého Mostu definitivně rozhodnuto a na scéně se objevuje vize socialistické modernity, se autorův úhel pohledu mírně mění: projekt nového Mostu není nadále ani tak vztahován ke zkáze starého města, nýbrž k éře stalinismu. Projekt typu nového Mostu Spurný představuje jako reakci na „těžký“ socialistic-

2 Ostatní okolnosti, jež autor naznačuje (s. 208) a jež měly jistě na výsledek nemalý vliv (skladba obyvatelstva, vysoká mobilita pracovních sil, stav ovzduší apod.), nelze přitom považovat za rozhodující, neboť je zdaleka nemůžeme vztahovat pouze k mosteckému regionu, ale k celým severním a nejen severním Čechám.

ký realismus plný revolučního patosu a jeho návrat k meziválečné avantgardní tradici bojující proti jakýmkoli projevům historismu. Úhlem tohoto pohledu je pak architektura socialistického realismu považována za historickou „anomálii“ (s. 230), která je domácí architektonické tradici prakticky cizí (s. 150), za jakousi překážku na cestě „zdravé“ a „čisté“ architektury. V souvislosti s hodnocením nového Mostu se tak nelze ubránit dojmu, že výkladová perspektiva do jisté míry podléhá dobové postsťalinizační rétorice a přejímá hledisko tehdejších architektů prosazujících návrat k architektonické moderně. Nekritické přijetí tohoto dobového pohledu se poté nechtěně promítá do pojetí poststalinismu jakožto negace předchozího. Jedná se o podobnou figuru, jaká je v dějinách literatury nebo umění používána ve smyslu „prolamování“ tuhých socrealistických „okovů“. Stalinské je zde recipováno jako ideologické a nevkusné a poststalinské jako více pravdivé a umělecké.³ Aby nedošlo k nedorozumění, nesnažím se na tomto místě o radikální revizi ve smyslu převrácení hodnotového označení. Mám však za to, že pohled vycházející převážně z estetického náhledu na věc (sorela jako historický a revoluční patos ve srovnání s čistotou linie moderní architektury) nedovoluje vidět širší vazby a souvislosti.

Zatímco Spurný například usouvztažňuje produktivistický vztah k přírodě a diskurz ekonomické výhodnosti napříč dějinami 20. století bez ohledu na Východ či Západ, jestliže nemá problém porovnávat kritické reakce vůči exploataci životního prostředí na obou stranách železné opony, socialistická modernita jakoby v jeho pojetí představovala svébytnou reakci na stalinismus coby éru „charismatického panství“. Estetická perspektiva na úrovni architektury je přenesena na modernizační projekt jako takový, který začíná teprve érou poststalinismu. Léta 1948–1953 jsou označena za „revoluční éru“, která svým patosem není nepodobná Kunderovu pojetí stalinismu jakožto „lyrického věku“.⁴ Socialistická modernita totiž začíná tehdy, když „prožitě, pociťované, vyvzdorované, zkušeností charismatických vůdců či hornických předáků podložené se stává irrelevantní tváří v tvář tvrdým ekonomickým propočtům a racionálním plánům“ (s. 113). Podle této logiky je se smrtí vůdců (ať už fyzickou či symbolickou) charismatické vůdcovství nahrazováno politikou (v autorově zobecnění „vyjednáváním“) a stalinská revolučnost poststalinskou racionalitou. Opomenut je přitom developментарistický charakter stalinismu, který revoluci chápe především jako zásadní změnu na úrovni společenských a výrobních vztahů, kdy – zjednodušeně

3 V opačném gardu se tento přístup uplatňuje ve vztahu mezi uměním „zlatých šedesátých“ a normalizací.

4 Srov. MILAN KUNDERA, *Život je jinde*, Praha 2016.

řeceno – ke společenské přeměně dochází především na úrovni práce a výroby. Bez ohledu na charakter ideologie, sociální praxe či různých způsobů vyjednávání se jedná o jeden z rysů, a Spurného kniha to důrazem na kontinuitu produktivistického myšlení nepřímou jen potvrzuje, který je společný stalinismu i poststalinismu. Jinými slovy řečeno, navzdory odlišné estetice je stalinismus pevnou součástí příběhu evropské moderny a v tomto ohledu je nutné v rámci poststalinismu spatřovat spíše kontinuity než diskontinuity.⁵ Ostatně v architektuře poválečných sídlišť se samozřejmě mění forma (urbanistický koncept města, podoba architektury apod.), její funkce v podobě působení na vědomí obyvatel však zůstává stejná. Jestliže autor projekt nového Mostu označuje za příklad „diktatury péče“, kdy si režim mimo jiné zajišťuje legitimitu servisem, který je občanovi poskytnut (v architektuře komplexní občanskou vybaveností; s. 164–173), sídliště stalinistického typu tento nárok splňují beze zbytku. Naddimenzované centrální prostory jsou vykoupeny plnou občanskou vybaveností, včetně velmi lidské proporcionality vlastních činžovních domů. Centrální prostory jsou sice svým způsobem revolučně „patetické“, avšak stejný přívlastek nemůžeme aplikovat na symetrické rozložení budov explicitně odkazující – jak stalinismus činil s oblibou – na tradici osvěcenské racionality. Spojení s modernou zde není přítomno jen v nároku působení architektury na své okolí, ale též v komunikaci s moderní architekturou prostřednictvím myšlenky zelených měst („slunce, prostor, zeřeň“)⁶ uplatněných v československém případě v Ostrově nad Ohří, Havířově či Ostravě-Porubě. Když se obloukem vrátím k otázce týkající se příčin selhání mosteckého projektu, je paradoxní, že sorealistická sídliště z dlouhodobého hlediska vykazují daleko větší kompaktnost a co do proporcí a občanské vybavenosti i užitnost než projekty státně socialistické moderní architektury typu nového Mostu. Ani tento autorem opomenutý moment však nemůže zakrýt skutečnost, že se v obou případech jedná o dvě varianty stejné modernity.⁷

Jak vidno, Spurný čtenáře provokuje. Navzdory polemickému tónu předchozích řádků považují právě tento rozměr jeho práce za výrazně pozitivní. Histo-

- 5 Ke stejným závěrům dospěl na úrovni umění Borys Groys, který odmítl dichotomický pohled na avantgardu na jedné straně a socialistický realismus na straně druhé – srov. BORIS GROYS, *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu*, in: Týž, *Gesamtkunstwerk Stalin. Rozpolcená kultura v Sovětském svazu. Komunistické postscriptum*, Praha 2010, s. 23–124.
- 6 Srov. LUBOMÍR ZEMAN, *Architektura socialistického realismu v severozápadních Čechách*, Ostrava 2008, s. 12.
- 7 Stejně tak nevyznívá příliš přesvědčivě vymezení poststalinismu jako samostatné dějinné epochy, srov. PAVEL KOLÁŘ, *Der Poststalinismus. Ideologie und Utopie einer Epoche*, Köln-Weimar 2016.

riografie podle mého soudu není souhrnem normativních pravdivostních výroků, nýbrž permanentní diskusí. Tak jsem *Most do budoucnosti* četl a tak jsem také formuloval své výhrady. Jestliže jsem polemizoval s některými aspekty autorova výkladu, neznamená to odmítnutí celé knihy. Ta v mnoha ohledech představuje důležitý příspěvek do debaty o státním socialismu i o způsobech bádání soudobých dějin.

Spurného kniha patří mezi dobrý příklad, jak souvztažnit regionální dějiny s obecnými historickými jevy své doby. V tomto ohledu autor překračuje hranice regionu hned dvakrát: město Most dává do souvislosti s projektem československého socialismu jakožto vizi moderní společnosti a Československo zase do souvislosti s dějinami evropského přístupu k pokroku a modernitě. Jistě, Most je skutečně specifickým příkladem, který takoveto řešení značně usnadňuje, podobné ambice by ale mohly sledovat i jiné práce věnující se tzv. lokálním tématům.

Ještě v jednom aspektu považuji Spurného knihu za zdařilou. Přes všechna nepsaná pravidla hovořící v polistopadové éře ve prospěch tzv. objektivnosti a nezájatosti je pojednáván titul dobrým příkladem angažované historiografie v pravém slova smyslu. Aby mi bylo dobře rozuměno, nejde o ohýbání faktů do předem daného obrazu, nýbrž o samotnou volbu a konceptualizaci tématu. Moderní a produktivistický přístup k přírodě a ke společnosti představený ve Spurného knize nelze totiž rezervovat výhradně pouze pro státní socialismus či dobový kapitalismus. Jedná se o přístup, který je – přes veškerou kritiku – stále aktuální a v mnoha ohledech dominující. Jde o neuzavřenou historii, která je stále přítomná. Jak postuluje autor v poslední větě celé knihy: „Budoucnost je, zdá se, otevřená ztročování i osvobozování. Prvnímu postačí setrvačnost, druhé si žádá neustálou obranu myšlení. Nezachrání nás ovšem ‚nějaký bůh‘, zachránit se musíme sami.“ Nechci přirozeně nárok tohoto typu angažovanosti uplatňovat na historiografii obecně. Nechť si každý píše, o čem chce; ostatně mnohé může být aktuální až po čase a mnohé vůbec, hodnotu odborného textu aspekt „angažovanosti“ nesnižuje. Osobně bych si ale přál, aby knih v českém prostředí s podobným přístupem přibývalo. Lze totiž, a Spurného kniha je toho dobrým důkazem, provozovat angažovanou vědu bez ztráty vědeckosti.

Jan Mervart

1 PAVLA VOŠAHLÍKOVÁ, *Kvalifikace, profesionalizace a tzv. ženská povolání v českých zemích*, in: *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajetí historiografie*, (edd.) Kateřina Čadková, Milena Lenderová, Jana Stráníková, Pardubice 2006, s. 357–362.